

W. MONTGOMERY WATT'IN KUR'AN'A YAKLAŞIMINA GENEL BİR BAKIŞ*

Ersin Kabakcı

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Res. Asst., Hitit University, Divinity Faculty, Tafsir Department
Çorum, Turkey
ersinkabakci@hitit.edu.tr
orcid.org/0000-0002-0913-8087

Öz

Bu çalışmamızda, 20. yüzyılın önde gelen Batılı İslam araştırmacılarından W. Montgomery Watt'ın (ö. 2006) Kur'an'a yaklaşımı, yöntem ve zihniyet analizi perspektifinden ele alınmaktadır. Dönemin Kur'an araştırmalarında hâkim bir etkiye sahip olan tarihsel-eleştirel yöntemlerin, Watt üzerindeki tesirleri ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda Watt'ın; Kur'an kelimesinin anlamı, Kur'an'ın metinleşme süreci, âyetlerin kronolojik tertibinin imkânı, Kur'an'ın üslûp özellikleri ve vahyin mahiyeti konularını incelerken, bir 'tarihsel metin' analizi yaptığı saptanmaktadır. Diğer yandan Watt'ın 'diyalog-merkezli' bir tasavvura sahip olduğu, çalışmalarında Müslüman-Hristiyan diyalogunu öne çıkardığı, bu durumun yazarın hem üslûbuna hem de yöntemine etki ettiği gerçeği, kendi ifadelerinden hareketle tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an Araştırmaları, Batı Literatürü, Watt, Yöntem, Diyalog.

A General Overview of W. Montgomery Watt's Approach to the Qur'an

Abstract

In this study, we scrutinized the approach to the Qur'an of one of the leading Western Islamic scholars of the 20th century, W. Montgomery Watt (d. 2006) from the perspective of method and mentality analysis. We illustrated that the historical-critical methods, having a dominant effect on the Qur'anic studies of that period, also influenced Watt's evaluations on the Qur'an. In this context, we detected that Watt applied historical-critical methods to such subjects as the meaning of the Qur'an, the textualization process of the Qur'an, the probability to establish the chronological order of the verses, the style of the Qur'an and the nature of the revelation. On the other hand, we put the fact that Watt had a dialogue centered approach to the Qur'an, highlighting the Muslim-Christian dialogue. We revealed that this concern not only affected his style but also the methods he applied.

Keywords: Tafsir, Qur'anic Studies, Western Literature, Watt, Method, Dialogue.

GİRİŞ

1909 doğumlu İskoç araştırmacı W. Montgomery Watt, yaklaşık bir asırlık hayatının yarısından fazlasını İslam araştırmalarına ayırmıştır. Çocukluk ve gençlik yıllarını kilise faaliyetleriyle geçirmiş, ilerleyen süreçte bir süre

* Bu makale, *W. Montgomery Watt'ın Vahiy ve Kur'an Algısı* (2013) adlı yüksek lisans tez çalışmamızın ikinci bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

papaz yardımcısı ve papaz olarak görev yapmıştır. Edinburgh Üniversitesinde *Free Will and Predestination in Early Islam* (1944) isimli doktora çalışmasını tamamlamıştır. Arapça okutmanlığı, Arap ve İslam Araştırmaları Kürsüsü başkanlığı, Toronto ve Georgetown üniversitelerinde misafir hocalık, İngiliz Oryantalistler Derneği başkanlığı gibi görevler üstlenmiştir. 2006 yılında Edinburgh'te ölen Watt, ölümünden önce kitaplarının tamamını Edinburgh Üniversitesi kütüphanesine bağışlamıştır.¹

Watt; Kur'an, İslam mezhepler tarihi, İslam tarihi, tasavvuf, İslam ve Hristiyanlık gibi çeşitli alanlarda eserlere imza atmıştır.² Makalemiz özelinde öne çıkan çalışmalarının başında, hocası Richard Bell'in (ö. 1952) *Introduction to the Qur'an* (1953) adlı çalışmasını revize ettiği *Bell's Introduction to the Qur'an* (1970) gelmektedir. Vahiy kavramına ilişkin tespitlerinde ise *Islamic Revelation in the Modern World*'den (1969) istifade edilmiştir. Bunlara ilâveten Watt'ın Kur'an'a ve 'diyalog' bahsine dair değerlendirmelerinin bulunduğu *Muhammad at Mecca* (1953), *Muslim-Christian Encounters: Perceptions and Misperceptions* (1991) ve bu bağlamlarda öne çıkan diğer bazı eserlerine başvurulmuştur.

Türkiye'de Kelâm, Mezhepler Tarihi, Felsefe ve Din Bilimleri gibi alanlarda Watt'a yönelik yüksek lisans tezleri mevcuttur.³ Hakkında muhtelif makaleler bulunan Watt'ın, doğrudan Kur'an'a yaklaşımını etraflıca konu edinen müstakil bir çalışmanın olmayışı, bu makalenin

¹ Tahsin Görgün, "Watt, W. Montgomery", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 149-152. Watt'ın yaşamına ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. The University of Edinburgh, "W. Montgomery Watt: the man and the scholar", erişim: 08.11.2018, https://www.ed.ac.uk/files/atoms/files/professor_carole_hillenbrand.pdf.

² Öne çıkan eserlerinden bazıları şunlardır: *Muhammad at Mecca* (1953), *Muhammad at Medina* (1956), *Islamic Philosophy and Theology: an Extended Survey* (1962), *Al-Ghazali: the Muslim Intellectual* (1963), *Truth in Religions: A Sociological and Psychological Approach* (1963), *Muhammad: Prophet and Statesman* (1964), *Islamic Revelation in the Modern World* (1969), *Bell's Introduction to the Qur'an* (1970), *The Influence of Islam on Medieval Europe: Islamic Surveys* (1972), *The Formative Period of Islamic Thought* (1973), *Islam and Christianity Today: A Contribution to Dialogue* (1983), *Muhammad's Mecca: History in the Qur'an* (1988), *Islamic Fundamentalism and Modernity* (1989), *Muslim-Christian Encounters: Perceptions and Misperceptions* (1991), *A History of Islamic Spain* (1992).

³ Recep Ertugay, *William Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008); Fatma Çiftçi, *Bir Mezhepler Tarihçisi Olarak W. Montgomery Watt* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006); Tuncay İmamoğlu, *W. Montgomery Watt'ta Dinî Düşünce* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996); Mustafa Alıcı, *W. Montgomery Watt'da Vahiy ve Nübüvvet Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995).

önemini ortaya koymaktadır.⁴ Zira günümüz Kur'an araştırmalarında adı ön planda olmamakla birlikte gerek yarım asrı aşkın bir süre İslam üzerine incelemelerde bulunmuş olması, gerekse de Türkiye'de en çok tanınan Batılı İslam araştırmacıları arasında bulunması gibi nedenlerin, Watt'ın Kur'an anlayışına ilişkin yapılacak analizi değerli kıldığı kanaatindeyiz.

20. yüzyıl kutsal metin araştırmalarında *tarihsel eleştirel metotların* (historical-critical methods) etkili olduğu belirtilmelidir. Özellikle Rönesans dönemiyle birlikte klasik antikite kaynaklarına geri dönüş şeklinde ortaya çıkan ilginin, müteakip süreçte Kitab-ı Mukaddes metinlerine yöneldiği belirtilmektedir.⁵ Bu yöntemle; kutsal metinlerin en otantik formlarına ulaşılması ve metindeki yazılı kanıtların yorumlanması (textual criticism), metnin kaynaklarının tespit edilmesi (source criticism), metinleşme öncesi sözlü hitap formlarının incelenmesi (form criticism) ve metinleşme sürecinin araştırılması (redaction criticism) amaçlanmıştır.⁶ Kitab-ı Mukaddes metinlerinin analizinde istihdam edilen⁷ bu yöntemlerin 20. yüzyıl Kur'an araştırmalarına da taşındığı saptanabilir.⁸

20. yüzyıl kutsal metin araştırmalarında uygulanan tarihsel-eleştirel metotlarda Aydınlanma döneminin zihin yapısı hâkimdir. Dolayısıyla bu metotları benimseyen araştırmacılar; tarafsızlık, bilimsellik, nesnellik, anti-doğüstüculük (anti-supernaturalism) gibi unsurlar temelinde kutsal metinlere yaklaşmışlardır. Bu durum, ilgili metotların geleneksel dînî telakkilerle doğası gereği "gerilimler" yaşamasına yol açmıştır.⁹ Tarihsel eleştirinin; vahiy, mucize, melek, gelecekte haber verme gibi kavramlar ile "problem" yaşadığının altı çizilmelidir.

⁴ Bunlar arasında Watt'ın hayatı, eserleri, Kur'an'ın kökeni tartışmalarına yaklaşımı gibi konuları ihtiva eden özlü bir çalışma için bkz. Bilal Gökür, "Batılı Müsteşriklerin Kur'an Vahiyine ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Bakışı", *Vahiy ve Peygamberlik*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: KURAMER, 2018), 711-716.

⁵ David R. Law, *The Historical-Critical Method: A Guide for the Perplexed* (New York, London: Continuum, 2012), 34; Krentz, Edgar, *The Historical Critical Method*, (Philadelphia: Fortress Press, 1975), 8.

⁶ Necmettin Gökür, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an-with a Particular Focus on Qur'anic Studies in Turkey between 1980-2002* (Doktora Tezi, The University of Manchester, 2004), 56. Tarihsel eleştirel metotlar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Law, *The Historical-Critical Method*, 81-215; John Barton, "Historical-Critical Approaches", ed. John Barton, *The Companion to Biblical Interpretation* (Cambridge: University Press, 1998), 9-21.

⁷ Gökür, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 56.

⁸ Gökür, *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an*, 69-109; Necmettin Gökür, "Western Impact on Contemporary Qur'anic Studies: the Application of Literary Criticism" *Uslu İslam Araştırmaları*, 3/ 2005, 67-90.

⁹ Barton, John, "Historical-Critical Approaches", 13.

Bahsi geçen saptamalardan hareketle makalenin ilk varsayımı; Watt'ın Kur'an metnini 20. yüzyıl Batılı araştırmalarda ön planda olan tarihsel-eleştirel yöntemler temelinde analiz ettiği'dir. Bu saptamayı yapmak amacıyla araştırmacının Kur'an'a yaklaşımı, tarihsel-eleştirel metotlar ekseninde bir yöntem analizine tabi tutulacaktır.

İkinci varsayımımız da şudur: 'Diyalogcu' bir anlayışa sahip olması nedeniyle Watt, benimsediği yöntemi Kur'an metnine özgürce uygulama noktasında zorluklar yaşamış olmalıdır. Zira kısaca değinildiği üzere tarihsel-eleştirel yöntemler, teolojik ve doğaüstü kabullerle kavgalı bir içeriğe sahip olup, kutsal metinleri herhangi bir metin (any text) gibi analiz etmektedir. İşbu çalışma, zihinsel arka plandaki Müslümanlarla 'diyalog' kaygısının, Watt'ın başvurduğu yöntemi Kur'an metnine rahatlıkla uygulayabilmesine imkân tanımadığını, bir zihniyet analizi çerçevesinde ortaya koymaya çalışacaktır.

Makale, bahsi geçen saptamaları 'Watt'ın 'Kur'an kelimesi üzerine yönelik değerlendirmeleri', 'Kur'an'ın metinleşme süreci', 'âyetlerin kronolojik tertibinin imkânı', 'Kur'an'ın üslûp özellikleri', 'vahyin keyfiyeti' ve 'diyalog' olmak üzere altı başlık altında gerçekleştirmeye çalışıp bir sonuca bağlamayı hedeflemektedir.

1. KUR'AN KELİMESİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Watt, *karae* ve *Kur'ân* kelimelerinin Hıristiyanlık kanalıyla Arabistan'a giren dînî kelimelerden olduğunu belirtir. Ona göre *karae* fiili, 'okumak' (to read) ya da 'kutsal metinleri huşu ile ezbere okumak' (to recite solemnly) anlamlarına gelirken, *Kur'an*; 'okumak' ya da 'kutsal kitap dersi' anlamlarında Süryanice *keryana*'dan türetilmiştir.¹⁰ Watt'a göre *Kur'an* kelimesi her ne kadar okumak (to read) anlamına gelmekteyse de bu anlamı ancak vahyin sonraki süreçlerinde kazanmış, ilk dönemlerde bu kelime daha ziyade 'ezberden okumak' (to recite) anlamında kullanılmıştır. Nitekim sözlü kültürün büyük ölçüde hâkim olduğu Mekke toplumunda âyetlerin yazıya geçirilmesi işlemi, en fazla hatırlatma işlevi gören yazılı unsurlar aracılığıyla kaydedilmesi şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Vahiylere sistemli olarak yazıya geçirilmesine yönelik asıl işlemlerin, nicelik ve nitelik itibarıyla kapalılıklar barındırmakla birlikte, ancak Medine'de gerçekleşmiş olduğu düşünülebilir.¹¹ Watt'a göre, *sûre* kelimesinin de Süryanice 'yazı',

¹⁰ W. Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca* (Oxford: Oxford University Press, 1960), 46-47.

¹¹ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 135-136.

'kutsal kitap metni', 'kutsal kitaplar' anlamına gelen *surta*'dan türetilmiş olması en güçlü olasılıktır.¹²

Kur'an kelimesinin daha ziyade 'ezberden okumak' (to recite) anlamına geldiğini belirten Watt, Bell'in Bedir savaşına kadar olan dönem ve sonraki dönem şeklinde yaptığı *Kur'an Dönemi-Kitap Dönemi* ayırımına atıfta bulunmaktadır.¹³ Hz. Muhammed'in ilerleyen dönemlerde amacının vahyi insanlara duyurmaktan çok kitap yazmaya doğru evrildiğini, nitekim Kur'an'a kronolojik olarak bakıldığında zamanla *Kur'an* yerine *Kitap* kelimesinin daha sık kullanılmaya başlandığını paylaşmaktadır. İlâveten Watt'a göre, Kur'an'da inanmayanlara karşı bir meydan okuma olarak ifade edilen *bir benzerini getirin*, ya da *on sûre getirin* gibi ifadeler, henüz Hz. Muhammed döneminde sûre formlarının oluşmaya başladığına delalet etmektedir.¹⁴

Burada Watt'ın *sûre* kelimesine yönelik etimolojik değerlendirmeleri ile onun Mekke döneminde yazının en fazla hatırlatıcı bir işleve sahip olmuş olabileceği¹⁵, ancak Medine'de yazılı kayıtların başlamış olabileceği¹⁶ yönündeki kanaati arasında bir tenakuz ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, onun Süryanice köken attığı *sûre* kelimesinin anlamları (yazı, kutsal kitap metni, kutsal kitaplar) 'yazılı' bir forma işaret etmektedir. Oysa *benzeri bir sûre getirin* ya da *on sûre getirin* ifadeleri Mekki sûrelerde de geçmektedir.¹⁷ Hâl böyle olunca Mekke döneminde 'yazılı' sûre formlarının teşekkül etmeye başladığı gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Watt'ın konu bağlamındaki değerlendirmelerine bir bütün olarak bakıldığında, ifadeler arasındaki çelişkiler, onun şu düşüncede olduğu sonucuna varılarak aşılabilir kanaatindeyiz: *Sûreler* Mekke döneminde bir taraftan sözlü formda hafızalarda teşekkül etmekteyken, aynı zamanda basit hatırlatıcı formlar düzeyinde bile olsa 'müstakil' bir şekilde *yazıyla* da kaydedilmiş olabilir.

Watt, Ankebût 29/48 âyetinde geçen, وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوْنَ مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ ifadesinde geçen *telâ* fiilinin hem "kitap okumak" (to read), hem de "bir şeyi ezberden okumak" (to recite) anlamına geldiğini paylaşmaktadır. Ona göre nüzûl dönemi itibariyle bakıldığı vakit burada kastedilenin ikincisi olduğu

¹² Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 58.

¹³ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 138. Ayrıca bkz. Richard Bell, *Introduction to the Qur'an* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1953), 128-136.

¹⁴ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 90.

¹⁵ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 135-136.

¹⁶ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 37-38.

¹⁷ bkz. Yunus 10/38, Hûd 11/13.

kabul edilmelidir. Meşhur hadiste yer alan, Cebrail'in kendisine "oku" emrine karşılık cevaben Hz. Peygamber'in *mâ aqrau* ifadesi, hem *ben oku(ya)mam* hem de *ne okuyayım* anlamlarını muhtevi olup burada ikinci anlam daha makul görünmektedir.¹⁸ Ayrıca Zühri'nin rivayetine atıfla hadisin farklı versiyonlarının da bulunduğunu ifade eden Watt, *mâ ene bi-kârin* (Ben okuyan ya da ezberden okuyan biri değilim) şeklinde bir versiyonun da bulunduğunu paylaşmaktadır.¹⁹ Watt, Hz. Muhammed'in okuma bildiği iddiasından hareketle Kur'an'a 'kaynak' arayışında olduğunu da iddia etmemektedir. Nitekim ona göre Hz. Muhammed'in ortalama bir Mekkeli tüccar kadar okuma-yazma bildiği muhtemel olsa da ne kendisi Kitab-ı Mukaddes okumuş ne de ona okunmuştur.²⁰

Watt'ın *Kur'an* kelimesine ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında onun, Richard Bell'in çizgisini devam ettirdiği saptanabilir.²¹ Diğer yandan *Kur'an* kelimesinin kökenine yönelik bu türden tespitlerin Bell²² dâhil başka isimler tarafından da yapılmış olduğuna dikkat çekilmelidir. Gerek Arthur Jeffery'nin *The Foreign Vocabulary of the Qur'an* adlı çalışmasında²³, gerek Nöldeke,²⁴ Schwally, Wellhausen ve Horovitz gibi araştırmacıların ifadelerinde yahut daha güncel çalışmalarda *Kur'an* kelimesinin Süryanice veya İbranice muhtemel kökenlerine dair değerlendirmeler ya da atıflar bulunmaktadır.²⁵ Dolayısıyla Watt'ın bu noktadaki tespitlerinin Batı literatüründe süregelen etimolojik tahlillerin paylaşılmasından ibaret

¹⁸ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 34.

¹⁹ Watt, *Muhammad at Mecca*, 40-46. İlgili rivayet için bkz. Buhari, "Bed'ü'l-Vahiy", 3.

²⁰ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 35. Watt, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bildiğini savunur; zira ona göre *ümmî* kelimesi "okuma-yazması olmayan" anlamına gelmeyip İbranice *ummot ha-olam* (dünya halkları) ibaresinden türetilmiştir. Bu bağlamda Arapçadaki kullanımı itibarıyla bu kelimeyi "yerli" olarak çevirmek mümkündür. Dolayısıyla *ümmî* kelimesi Watt'a göre Müslümanlar tarafından yanlış yorumlanmıştır. Burada Hz. Muhammed'in bizzat kendi toplumunun içinden çıktığına dair bir vurgu söz konusudur. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 33-34. *Ümmî* kelimesine ilişkin İslam ve Batı literatüründeki tartışmalar için bkz. Sebastian Günther, "Ummî", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden, Boston: Brill, 2006) 5: 399-402; Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an* (Leiden, Boston: Brill, 2007), 69.

²¹ krs. Richard Bell, *Introduction to the Qur'an*, 128-136.

²² Bell, *Introduction to the Qur'an*, 129.

²³ Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, 233, 234.

²⁴ T. Nöldeke v. dğr. *The History of the Qur'an*, ed. ve trc. Wolfgang H. Behn (Leiden, Boston: Brill, 2013), 27, 209.

²⁵ F. Buhl, "Kur'an", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6: 995; Angelika Neuwirth, "Form and Structure", *Encyclopaedia of the Qur'an*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden, Boston: Brill, 2002) 2: 253; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 33.

olduğu söylenebilir.²⁶ Diğer yandan onun Hz. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes'in içeriği hakkında malumat sahibi olmadığına inandığını belirtmesi, Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes arasındaki bazı tematik benzerliklerden hareketle, Hz. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes'ten veya Yahudi ve Hristiyanlardan 'aldığı' yönündeki oryantalist iddiaları²⁷ kabul etmediğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

2. KUR'AN'IN METİNLEŞME SÜRECİ

Watt, Kur'an'ın Hz. Muhammed döneminde yazılıp yazılmadığına ilişkin kesin bir tercih yapmamaktadır. Ona göre tarihsel verilere bakıldığı vakit sözlü kültürün egemen olduğu bir toplumda Kur'an vahiylerinin belki senelerce hafızalarda tutulması da ihtimal dâhilindedir, vahiylerin önemli bir kısmının Hz. Muhammed zamanında belli bir formda yazıya geçirilmiş olması da.²⁸

Watt, Arabistan'da o dönemlerde yazının bilinmekte olduğunu savunmaktadır. Mekke'nin bir ticaret şehri olduğu bilindiğine göre oraya da yazı girmiş olmalıdır. Kur'an'ın birtakım âyetlerinde 'hesapların yazıldığına, meleklerin insanların amellerini yazdığına, her şeyin bir kitaba kaydedildiğine, borçların yazılı olarak kaydedilmesi gerektiğine' vs. ilişkin

²⁶ Kur'an'a farklı dillerden kelimelerin dâhil olup olmadığı tartışmalarının tefsir literatürüne erken dönemlerden itibaren girdiği görülmektedir. Taberî, tefsirinin mukaddimesinde Kur'an'a farklı dillerden kelimelerin dâhil olduğu iddialarından hareketle, bir kelimenin kökenine ilişkin net bir tespit yapıp yapılamayacağı meselesini değerlendirmektedir. Ona göre belli bir dönemde farklı dillerde kullanılmakta olan bir kelime, tek bir dile nispet edilebileceği gibi, her ikisine de nispeti imkân dâhilindedir; zira bir kelimenin bir dilde kullanılması, başka bir dilde tedavülde olmadığına delil değildir. Bkz. Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l Beyân an Te'vîl-i Âyi'l Kur'an* thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, t.y., 13-20. Ne var ki, tefsir literatüründe 'Kur'an', 'sûre' gibi temel kavramların etimolojik kökenine ilişkin tartışmalar bulunmamaktadır. Batı literatüründe tartışmanın özellikle bu tür temel kavramlar üzerinden yürütülmesinin, Kur'an'a kaynak arayışlarına yönelik bir bağlama taalluk ettiğinin altı çizilmelidir.

²⁷ Abraham Geiger (ö. 1874), Arent Jan Wensinck (ö. 1939), Ch. C. Torrey (ö. 1956), Julian Obermann (ö. 1956) Kur'an'da Yahudi etkisinden; Julius Wellhausen (ö. 1918), Tor Andrae (ö. 1947), Richard Bell (ö. 1952) ise Hristiyanlık etkisinden bahseden araştırmacılar arasındadır. Bilal Gökür, *Western Attitudes to the Origin of the Qur'an: Theological and Linguistic Approaches of Twentieth Century English-Speaking World from Willian Muir to William M. Watt*, (Doktora Tezi, The University of Manchester, 2002), 17-18; Bilal Gökür, "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım", *Bilimname*, 3/7 (2005): 29-31.

²⁸ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 30. Kur'an'ın metinleşme tarihine yönelik İslam literatüründe var olan anlatıların uzlaştırılabilir olmadığını ima eden Watt'ın bu yaklaşımının, çağdaş dönem bazı Müslüman Kur'an ve tefsir araştırmacıları tarafından da paylaşıldığı belirtilmelidir. Bu noktada bir mukayese imkânı sunması bakımından bkz. Mustafa Öztürk, Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 9 vd.

ticaret tasvirleri de bu varsayımı güçlendirmektedir.²⁹ Watt, Hz. Muhammed döneminde vahiylerin daha ziyade hafızalarda tutulmakla birlikte bir kısmının Mekke döneminde yazıya geçirilmesinin muhtemel olduğunu; ancak Medine döneminde yazıya aktarılan vahiy malzemesinde artış olabileceğini düşünmektedir.³⁰

Sonuçta Watt'a göre Hz. Muhammed vahiylerin ezberlenmesi ve belirli sûre formlarında bir araya getirilmesi noktasında inisiyatif almışsa da³¹, o vefat ettiğinde mevcut yazılı malzemenin vahiylerin ne kadarını kapsadığı, bunların nasıl bir formda yazıldığı gibi noktaların tarihsel veriler ışığında net olarak tespit edilmesi mümkün görünmemektedir.³² Watt, ilâveten, insanoğlunun hata yapmaya elverişli yapısı nedeniyle vahiylerin toplanması sırasında birtakım sıkıntıların yaşanmış olabileceğini, meselenin kutsal bir bağlamının olmasının bu gerçeği değiştirmeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre modern teknolojik gelişmelere rağmen kitap baskılarında karşılaşılan hatalar bu hususu teyit eder niteliktedir. Buna rağmen Watt'a göre Kur'an'da meydana gelmiş olması muhtemel hiçbir değişiklik, vahyin hakikatine yahut iletmek istediği ana mesaja etki edecek bir mahiyeti haiz olamaz.³³

Hz Ebubekir döneminde bir derlemenin yapıldığından bahseden meşhur rivayete³⁴ ilişkin Watt, 'bu rivayet muhtemelen sahih değil.' diyerek rivayete mesafeli yaklaşmakta ve bu kapsamda bazı çekincelerini ortaya koymaktadır. Ona göre rivayette zikredilen, vahiylerin hayvanların kürek kemikleri, hurma yaprakları gibi malzemelere yazıldığı iddiası pek makul görünmemektedir; zira zaman zaman bu tür malzemelerden faydalanılmış olsa da, Mekke'de *papirüsün* kullanılmış olmaması için hiçbir neden yoktur. Ayrıca bu iddia, Hz. Muhammed zamanında vahiylerin tamamen düzensiz vaziyette dolaşan malzemelerde tutulduğunu ima etmektedir ki bu da Watt'a göre mümkün değildir. Rivayete yönelik diğer bir eleştiri de, Hz. Ebubekir döneminde olduğu söylenen 'resmî' nüshanın, yine resmî

²⁹ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 31-32. İlgili âyetlerden örnekler için bkz. Tevbe 9/121, Kaf 50/17, Kehf 18/49, Bakara 2/282 vd.

³⁰ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 37-38.

³¹ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 89, 90.

³² Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 37-39.

³³ W. Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 113.

³⁴ Vahiylerin Hz. Ebubekir zamanında toplanmasına ilişkin anlatının detayları için bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur'ânı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 45-46; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 70-72.

olarak muhafaza edilmesi gerekirken, bunun bir süre Hz. Ömer'in kızı Hafsa'nın evinde saklanmış olduğu iddiasıdır.

Neticede Hz. Ebubekir döneminde Kur'an'ın tam olarak toplandığı yönündeki rivayetin kendi açısından açmazlarını dikkate alan Watt, ilk halife döneminde Kur'an'ı bir araya getirme işleminin yapılmadığı kanaatine varmaktadır. Ona göre Hz. Ebubekir dönemine atfedilen Kur'an'ın toplanması rivayetinin Hz. Osman'ı sevmeyenler tarafından sonradan uydurulmuş olması muhtemeldir.³⁵

Watt, Hz. Osman döneminde Kur'an'ın toplatılmasına yönelik rivayeti³⁶ de eleştirel olarak analiz etmektedir. Ona göre problemlerden birisi rivayetlerde Hafsa'nın yanında olduğu söylenen nüshanın bu süreçteki işlevi ile ilgili farklılıklar bulunmasıdır.³⁷ Kaldı ki Hafsa'nın elinde bir nüsha var idiye bile buna resmî bir hüviyet atfedilemeyeceği gibi, Osman dönemindeki süreçte bunun başvuru ana kaynak olduğu söylenemez.³⁸

Watt son tahlilde Hz. Muhammed'in vefatından önceki dönemde Kur'an'ın durumuna ilişkin kapalılıkların olduğunu belirtmekle birlikte, Hz. Osman döneminde toplanan Kur'an'ın, bugün tedavüldeki Kur'an olduğuna kesin olarak inandığını ifade etmektedir. Ona göre metne neyin dâhil edilip metinden neyin çıkartılacağına, sûrelerin sayısına, tertibine ve metnin harekesiz iskeletine Osman dönemindeki komisyon karar vermiş olup, komisyonun mükemmel bir iş çıkardığı teslim edilmelidir.³⁹

Watt'ın konu bağlamındaki değerlendirmelerinde gözden kaçırılmaması gereken husus, Osman dönemi öncesine ilişkin metnin 'otantikliği' bağlamında açık ve kesin cümleler serdetmekten imtina ettiği. Watt, bir yandan metnin son şeklini almadan önce revizyonlar geçirmiş olabileceğini belirterek 'tarihsel-eleştirel' bir tespit yaparken, diğer yandan bu durumu Müslümanlarca da makul karşılanabilecek bir tarzda sunma gayretinden vazgeçmemektedir.⁴⁰

³⁵ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 41-42.

³⁶ Rivayet için bkz. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 41-42. Krş. Hamidullah, *Kur'ânı Kerîm Tarihi*, 46-48.

³⁷ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 43.

³⁸ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 43.

³⁹ "Whatever may have been the form of the Qur'an previously, it is certain that the book still in our hands is essentially the 'Utmanic Qur'an.'" Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 44.

⁴⁰ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 87, 93.

3. ÂYETLERİN KRONOLOJİK TERTİBİNİN İMKÂNI

Tefsir literatüründe âyetlerin kronolojisini tespit etmek için faydalanılan ilimlerin başlıcaları; *esbâbu'n-nüzûl*, *Mekkî-Medenî* ve *nâsîh-mensûh*'tur.⁴¹ Watt, bahsi geçen ilimler ışığında âyetlerin kronolojik tertibine yönelik Müslümanların çabalarının değersiz addedilemeyeceğini, bu konuda yapılacak hiçbir yeni çalışmanın bu verilerden müstağni kalamayacağını ifade etmektedir.⁴²

Batılı kronoloji arayışlarına gelince, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle Nöldeke'nin Kur'an tarihi hakkındaki doktora çalışması *Geschichte des Korans* (1860) başta olmak üzere müteakip dönemde Kur'an'ın kronolojik tertibine yönelik ciddi bir literatür oluşmuştur. Watt, çağdaş dönem kronoloji arayışlarının tarihsel ve edebî eleştiri yöntemlerinden hareket ettiğini belirtmektedir. Bu kapsamda ortaya konulan çalışmalarda bir taraftan tefsir ve siyer literatürü verileri hesaba katılırken, diğer taraftan Kur'an'ın üslûp özelliklerinden de kronoloji tespiti noktasında faydalanılmaktadır.⁴³ W. Muir, T. Nöldeke, J. M. Rodwell, W. Muir, H. Hirschfeld, R. Bell gibi araştırmacılar, Kur'an'ın üslûp özelliklerini kronolojik tertibe ilişkin çalışmalarında istihdam edenler arasındadır.⁴⁴

Watt, Nöldeke'nin kronoloji önerilerini mercek altına almaktadır. Nöldeke, Mekkî sûreleri üç döneme ayırmakta, Medenî sûreleri ise tek dönem olarak değerlendirmektedir. Nöldeke'ye göre ilk dönem Mekkî sûreler genellikle kısadır. Bu sûrelerde âyetler de kısa olup, ritmik bir dile ve bolca sembole sahiptir. Pasajlar genellikle yemin gruplarıyla başlar. İkinci dönem Mekkî sûreler, ilk dönemin coşkusundan üçüncü dönemin sadeliğine bir geçiş dönemini kapsar. Tabiattan ve tarihten örneklerle temel öğreti desteklenir. Pasajlar genellikle 'de ki' (kul) emri ile başlar. Allah'tan bahsedilirken sıklıkla *rahmân* sıfatı kullanılır. Üçüncü dönem Mekkî sûrelere gelince burada peygamber kıssalarının sıklığında -içerikteki küçük farklılıklarla beraber- artış gözlenir.⁴⁵ Medenî sûrelerde ise konu bağlamında önemli farklılıklar görülür; üslûp ise bir önceki döneme göre fazla farklılık

⁴¹ İlgili ilimler hakkında geniş bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân* (Beirut, Lübnan: Dâru'l Fikr, 2005), 8-25; 40-49, 325-335.

⁴² Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 108-109.

⁴³ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 109.

⁴⁴ Esra Gözeler, *Kur'an Âyetlerinin Tarihendirilmesi* (İstanbul: KURAMER, 2016), 133, 140, 147, 151, 169, 179.

⁴⁵ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 110. Nöldeke'nin Mekkî sûrelere ilişkin detaylı değerlendirmeleri hakkında bkz. T. Nöldeke v. dğr. *The History of the Qur'an*, 55-134.

arz etmez. Toplumsal düzenlemeleri içeren, insanlara doğrudan hitap eden âyetler yoğunlaşır. O dönemde yaşanan bazı olaylara atıflar yapılır.⁴⁶

Watt, Nöldeke'nin kronolojileştirme kriterlerinde üslûba fazla önem verildiğini iddia eder ve bu durumu eleştirir. Ona göre belirli dönemlerde belirli üslûp değişikliklerinin ortaya çıkması ihtimal dâhilindeyse de, değişikliğin tek bir yönde devam ettiğini, üslûpta bir dalgalanma olmadığını varsaymak doğru değildir. *Rahmân* isminin belirli dönemlerde özel isim olarak kullanıldığı iddiası da tartışmalıdır. Nöldeke kronolojisinin esas zayıf tarafı, onun çoğu zaman sûreleri *bütünler* (unities) olarak ele almasıdır.⁴⁷ Nitekim Nöldeke, farklı tarihlere ait pasajların aynı sûrede bulunmasını nadiren kabul etmektedir. Yine de Watt, Nöldeke'nin sûreleri bir bütün olarak kabul etmesini eleştirse de, sûreler içindeki farklı dönemlere ait pasajların kronolojik tertibini tespit etmenin zorluğunu kabul etmektedir. Hatta ona göre Hz. Muhammed döneminde âyetlerin revizyona tabi tutulduğu tezi kabul edildiği takdirde, iş iyice karmaşık bir hâl almaktadır.⁴⁸

Watt, Nöldeke ve Bell'in kronoloji önerilerinden hareketle ilk dönem Mekke sûrelerinin özelliklerini tespit etmeye çalışır. Ona göre Hz. Muhammed'e karşı bir muhalefet ortaya çıkmasından öncesine ait ilk dönem pasajlarında; Allah'ın kudreti, ihsanı, Allah'ın hesap gününün hâkimi oluşu vurgulanır. İyi ve kötüler için cennet ve cehennem hazırlanır, insanın acizliğini fark etmesi ve Allah'a kulluk etmesi gerektiği tezi işlenir. Hz. Muhammed'in gerçekleri insanlara duyurmakla özel olarak görevlendirildiği ifade edilir.⁴⁹

Muhalefetin ortaya çıkmasıyla birlikte inanmayanlara ve günahkârlara yönelik ifadelerde değişiklikler meydana gelir. İnkârcıların Allah tarafından cezalandırılacağı tehdidi, 'helâk kıssaları' ile desteklenir. Diğer taraftan hesap günü, cennet ve cehennem tasvirleri detaylandırılır. Bu

⁴⁶ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 111. Nöldeke'nin Medenî sûrelere ilişkin detaylı değerlendirmeleri hakkında bkz. Nöldeke v. dğr. *The History of the Qur'an*, 135-188.

⁴⁷ Mustansir Mir, sûrelerin *bütün* olarak analiz edilmesi gerektiği iddiasından hareketle 20. Yüzyıl Kur'an tefsirinde sûreleri bütün olarak analiz eden bir literatürün teşekkül ettiğini ve bu yaklaşımın Batılı akademik çevrelerde de makes bulduğunu belirtmektedir. Mustansir Mir, "The Sura as Unity: A Twentieth Century Development in Qur'an Exegesis", *Approaches to the Qur'an*, ed. G. R. Hawting, Abdul Kader A. Shareef (New York: Routledge, 1993), 220-221.

⁴⁸ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 111.

⁴⁹ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 116.

dönemde hesap günü ile ilgili olarak meleklerden ilk kez bahsedilir. *Rahmân* ismi tanıtılır ve *töve*, *mağfiret*, *kefaret*, *ırdıan* gibi terimlere rastlanır.⁵⁰

Hicretle birlikte Medine’de Müslümanlar Yahudilerle yakın ilişki içine girerler. Bu bağlamda Hz. İbrahim’den bahseden âyetler göze çarpar. Kur’an’da, önceki dönemlere ait vahiylerin tasdik edilmesini emreden âyetler, ya son dönem Mekkî ya da erken dönem Medenî olmalıdır. Medenî âyetlerin delillerinden kabul edilen diğer ifadeler şunlardır: *Nebi* kelimesi ve İbraniceden türetilmiş çoğu kelime, Hz. İbrahim’den peygamber olarak bahsedilen âyetler, onun İsmail ile olan ilişkisinden söz eden âyetler, *hanif* ve *millet-i İbrahim* ibareleri, *İslam* tabiri, savaştan bahseden âyetler, *fesad* geçen âyetler, peygambere itaati emreden âyetler, *Allah ve Resûlü*, *bu dünyada rezillik*, *kuffâr*, *ellezîne zalemû*, *muhâcirûn* ve *ensâr*, *ellezîne fi kulûbihim marad* ve *münâfikûn* geçen âyetler.⁵¹

Neticede Watt’ın, muhtemel kronoloji arayışlarına yönelik değerlendirmelerinde tefsir, hadis ve siyer literatürüne ait kaynakları istihdam ettiği görülmektedir. Ayrıca tarihsel-eleştirel yöntemlerden de istifade ettiği, tarihsel verileri kritik etmek sûretiyle tespitlerini güçlendirmeye çalıştığı saptanabilir. İlâveten Watt’ın kronoloji arayışında kendilerinden en çok istifade ettiği iki isimden ilkinin Richard Bell (ö. 1952), ikincisinin de -her ne kadar eleştirel yaklaşıp da- Theodor Nöldeke (ö. 1930) olduğu görülmektedir.

Kronoloji arayışlarında tarihsel verilerin yanı sıra, Watt’ın tarihsel sürece paralel üslûp özelliklerinin de izini sürmüş olduğunun altı çizilmelidir. Selefleri açısından kronoloji arayışlarında önemli bir unsur olan Kur’an metninin üslûp özellikleri kriterini kendisinin de önemseydiği görülen Watt’ın, konu bağlamında ortaya koyduğu tespitleri paylaşmak, Kur’an’ın kronolojik tertibini saptamak amacıyla tarihsel unsurların yanı sıra, edebî unsurlara da başvurulduğunu göstermesi bakımından yerinde olacaktır.

4. KUR’AN’IN ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

Batı literatüründe Kur’an metninin yapısı, özellikle son dönemlerde Kur’an araştırmalarının önemli konuları arasında yer almakta, bu bağlamda Kur’an’ın “edebî yapıları” (literary structures) analiz edilmektedir. Bu tür bir araştırma alanının oluşmasında son dönemlerde Kur’an’ın metin bütünlüğüne yönelik araştırmaların hız kazanması rol oynamaktadır. Ancak

⁵⁰ Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, 117-118.

⁵¹ Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, 118-120.

özellikle Nöldeke'nin *Geschichte des Qorans* (1860) ile başlatılabilecek ve Watt'ın *Bell's Introduction to the Qur'an* (1970) çalışmasını da içine alan zaman dilimi içinde ortaya çıkan araştırmalarda, üslûp arayışlarında rol oynayan başat etkenin, Kur'an'ın kronolojik tertibini tesis etmek olduğu saptanabilir.

Bu bağlamda Watt da Kur'an'ın üslûp özelliklerini analiz etmekte, hatta bu konuyu *Bell's Introduction to the Qur'an* adlı çalışmasında müstakil bir başlık olarak ele almaktadır. Onun bu başlık altında konu ettiği hususlardan ilki *kafiyeler ve dizeler/kıtalar*dır. Bu bağlamda Kur'an'da Arap şiirinden farklı bir yapının olduğunu, daha ziyade *secî* ile karşılaşıldığını belirtir ve Mekkî ve Medenî çeşitli âyetlerden örnekler üzerinde durur. Watt, âyetlerin sonlarındaki kafiyeyle hareketle sûrelerin pasaj birimlerini tespit etmenin büyük ölçüde mümkün olduğunu, bunun ise Kur'an'ın parçalı yapısı dikkate alındığında metnin doğru anlaşılabilmesi için önemli bir aşama olduğunu savunur.⁵² Daha açık bir ifadeyle, en azından aynı kafiyeyle sahip olan pasajlar, bir bütün olarak kabul edilmek suretiyle analiz edilebilir. Bununla birlikte aynı üslûp özelliklerine sahip pasajların farklı dönemlerde de bulunabildiği gerçeği, üslûp temelli bir kronolojilendirmenin yanıltıcı olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.⁵³

Çeşitli didaktik formlar altında Watt, *de ki* ifadesinin kullanılış biçimleri hakkında Kur'an'dan örnekler sunmakta; ancak bu kullanımların âyetlerin nüzûl dönemlerine dair kesin bilgi sunmaktan uzak olduğunu eklemektedir.⁵⁴ Üslûp özellikleri nedeniyle çağdaşları tarafından *kâhin* sözü olarak nitelendirilen Kur'an'ın bu ithamı reddetmesini de değerlendiren Watt, 'Kur'an'ın büyük bir kısmının' kâhin sözlerine benzemediğini kabul etmektedir. Diğer yandan Sâmi halkları arasında doğaüstü bir bilginin kafiye gibi alışılmadık sözlü hitap formlarıyla aktarılması şeklinde köklü bir geleneğin varlığına atıfta bulunan Watt⁵⁵, Kur'an'ın maruz kaldığı ithamları anlamlandırmaya çalışır.

Yeminler ve *-dığı zaman* (izâ ile başlayan) *pasajları* bahsinde Watt bu kalıpların etkileyici bir üslûp özelliğine sahip olduğunu teslim etmektedir. Yeminlerin vahyin ilerleyen süreçlerinde azaldığı ve Medenî sûrelerde kaybolduğu şeklindeki değerlendirmeleri ise⁵⁶ araştırmacının kronoloji

⁵² Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 75.

⁵³ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 111-112.

⁵⁴ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 76.

⁵⁵ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 77.

⁵⁶ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 79.

meselesini sürekli olarak gündeminde tuttuğunu göstermesi bakımından kayda değerdir.

Kur'an'da özellikle kıyamet sahnelerini içeren *canlı sahnelerin* bulunduğu malûmdur. Watt'a göre cennet ve cehenneme dair canlı tasvirlerin amacı, muhatapların vicdanlarında bir etki yaratmaktır. Tiyatral sahnelerde zaman zaman metnin içerdiği sözlü hitap formlarından kaynaklanan zorluklar bulunmaktadır. Olay örgüsünde kopuklukların bulunması, hitap eden kişinin aniden değişmesi bunlardan sadece birkaçıdır. Yine de Watt, bu tür âyetlerin etkileyiciliğinden bir şey kaybetmediğini savunmaktadır. Kıssaların ve mesellerin de insanların ibret yahut örnek almaları bağlamında kullanıldığını ifade eden Watt, bu tür anlatılarda zaman zaman araya verilmek istenen ana mesajla dair bir kesitin dâhil edildiğini, sonrasında anlatıya kalınan yerden devam edildiğini gösteren bir örnek olarak Yusuf sûresine işaret eder.⁵⁷

Kur'an'da önemli miktarda *benzetmelere* ve *mecazlara* rastlanır. İnsanların hakikate gözlerini kapatmaları nedeniyle 'sağır', 'dilsiz' ve 'kör' olarak itham edilmeleri⁵⁸, kalplerin mühürlenmesi⁵⁹ gibi normalde manevî bir durumun maddi unsurlarla anlatılmasına değinilir. Ayrıca, benzetme ve mecazların kullanımında *dalle*, *nüzûl* gibi bedevî hayatta bilinen kelimelerden istifade edilmesine dikkat çekilir. Watt, ticarî hayata ilişkin kelimelerin de dinî bağlamda istihdam edilmesine vurgu yapar.⁶⁰

Kur'an'ın dili üzerindeki değerlendirmelerine gelince Watt, İslam literatüründe Kur'an'ın dilinin bütünüyle Arapça olduğu ve tüm kelimelerin Arapça kökene sahip olduğu iddiasının teolojik bir kaygıdan ileri geldiğini belirtmektedir. Ona göre Kur'an'ın kendisini 'Arapça bir hitap' olarak tanıtmaması, bütün kelimelerinin Arapça kökene sahip olmasını gerektirmez. Ticaretle uğraşan Arapların dillerine süreç içerisinde farklı dillerden kelimelerin girmiş olmasının gayet doğal olduğunun altını çizen Watt, bu bağlamda Kur'an'a diğer dillerden dâhil olan kelimeler meselesini işleyen Arthur Jeffery'nin *The Foreign Vocabulary of the Qur'an* adlı çalışmasına dikkat çeker.⁶¹

Watt'ın Kur'an'ın üslûp özelliklerini değerlendirirken, üslûp değişiklikleri ile 'revizyon' arasında kurduğu irtibat da kayda değerdir. Ona

⁵⁷ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 80-81.

⁵⁸ Bakara 2/18.

⁵⁹ Bakara 2/7.

⁶⁰ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 81-82.

⁶¹ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 74-85.

göre ani kafiye değişiklikleri, homojen bir pasajın içine farklı bir konunun dâhil edilmesi, âyetlerin uzunluğundaki ani değişiklikler, farklı tarihlere ait pasajların yan yana gelmesi gibi hususlar, metinde revizyona gidildiğinin delillerindendir.⁶² Watt'a göre belirli pasajların bir araya getirilerek sûrelerin oluşturulması esnasında da belli revizyonlara gidilmiş olmalıdır. Hâşiyeler, müphem kelimelerin açıklanması gibi hususları da bu bağlamda örnekleyen Watt, revizyon olarak adlandırdığı husus ile tefsir literatüründeki 'nesh' arasında bir irtibat kurmak suretiyle meseleyi Müslümanlar açısından da 'makulleştirmeye' çalışır.⁶³ Watt, Kur'an'ın son derlemesi esnasında vahiylerin en küçük bir biriminin dâhi metne dâhil edilmesinin arzulandığını; ama son tahlilde bunun yapılamamış olabileceğini ifade etmektedir. Bu durum, ona göre, Osman Mushafı'ndaki bazı 'pürüzlerin' nedenini açıklayabilir.⁶⁴ Bahsi geçen tespitler, Kur'an metnini tarihsel-eleştirel yöntemlerle analiz eden araştırmacıların, Kur'an'ın bir metin bütünlüğüne sahip olmadığı, metinde belirli 'eksiklikler' yahut 'fazlalıklar' bulunabileceği tezinin, burada Watt üzerinden tekrarı sadedinde değerlendirilmelidir.

5. VAHYİN KEYFİYETİ

Vahiy kelimesi sözlükte, 'hızlı gösterilen işaret' manasına gelmektedir.⁶⁵ Kur'an, 'vahiyler toplamı' olup mahiyetini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Literatürde vahyin çeşitli geliş şekillerinden bahsedilmektedir.⁶⁶ Buna karşın Batılı gayrimüslim araştırmacılar tarafından Kur'an'ın 'kaynağı/kaynakları' bağlamında çeşitli hipotezler ortaya atılmıştır.

Vahiy meselesinin temelde inanca taalluk eden bir boyutunun olması nedeniyle sosyal bilimlerin sıradan bir konusu olarak işlenebileceği iddiası tartışmalı olsa gerektir. Çağdaş Batı literatüründe kutsal metinlerin 'seküler' bir perspektifle incelemeye tabi tutulması, Kur'an'ın kaynağına yönelik de yine seküler arayışların içine girilmesinde etkili olmuş görünmektedir. Bu ise, kutsal metnin vahye atfettiği 'aşkın' mahiyeti görmezden gelme gibi bir 'sorunsal' içermektedir.

Vahiy kelimesi İngilizcede çoğu zaman 'revelation' (açma, ortaya çıkarma) bazen de 'inspiration' (ilham) yahut 'suggestion' (telkin)

⁶² Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 93.

⁶³ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 87.

⁶⁴ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 107.

⁶⁵ Râğıb el-İsfahânî, "v-h-y", *Müfredâtu elfâzi'l Kur'an* (Dımeşk: Dâru'l Kalem, 2002), 858.

⁶⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 48-50.

terimleriyle karşılanmaktadır.⁶⁷ Watt, vahiy kelimesinin Kur'an'daki kullanımının 'bir tür hızlı telkin' (some quick suggestion) ya da 'ilham' (inspiration) yoluyla meydana gelen bir düşünce bildirişimi' olarak anlaşılabilirliğini belirtmektedir.⁶⁸ Diğer yandan Watt'ın *revelation* terimini de kullandığı, hatta bir çalışmasının adının *Islamic Revelation in the Modern World* olduğu da hatırlanmalıdır. Bu çalışmasında Watt, vahiyle ilgili tüm alt başlıklarda *revelation* terimini tercih etmektedir.⁶⁹

Doğrusu bu kavramların hangi dinde hangi anlamları muhtevî olduğu meselesi önem arz etmektedir.⁷⁰ Zira Hristiyan bir araştırmacı olan Watt'ın şu ifadeleri, onun vahiy anlamlandırma biçimini ortaya koyar niteliktedir:

*Kur'an'ın, kendi üslûbuyla Yahudi ve Hristiyanlar tarafından da benimsenmiş olan İbrahim dininin bütün temel doğrularını ortaya koyduğu söylenebilir. Ben bunun tek mantıklı açıklamasının Muhammed'in de Eski Ahit peygamberleri gibi Allah'tan ilham (inspired by) alması olduğunu düşünüyorum.*⁷¹

Watt'ın Hz. Muhammed ile Eski Ahit peygamberlerinin 'aldıkları' şeyi 'ilham' olarak tanımlayıp aynı kategoride değerlendirmesi önemlidir. Zira Yahudilikte ilham, yalnızca peygamberlerle sınırlı bir olgu değildir.⁷² Hristiyanlıkta ise *vahiy*, Hz. İsa'nın şahsında tecelli etmişken, *ilham*; 'Tanrı'nın mesajını kutsal ruh aracılığıyla Kitab-ı Mukaddes yazarları da dâhil olmak üzere dilediği insanlara bildirmesi'⁷³ şeklinde tanımlanmaktadır. Dikkat edilirse, *ilham* kelimesinin anlam alanı, hem Hristiyanlıkta hem de Yahudilikte peygamberlerin dışındaki insanları da kapsamaktadır. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in '*ilham* almış olabileceğine inanmak'

⁶⁷ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 20-22.

⁶⁸ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 21.

⁶⁹ Çalışma için bkz. W. Montgomery Watt, *Islamic Revelation in the Modern World* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1969).

⁷⁰ Söz gelimi ilham (inspiration) teriminin İslam ve diğer dinlerdeki anlam alanı için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 98-100; Mustafa Sinanoğlu, "İlham", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 100-101.

⁷¹ W. Montgomery Watt, *Companion to the Qur'an* (Oxford: Oneworld Publications, 1967, 1994), 4.

⁷² Çıkış 31/3, 35/1; Sayılar 11/17, 24/2. Konu hakkında bkz. R. J. Zwi-Geoffrey Wigoder, "Inspiration", *The Oxford Dictionary of Jewish Religion* (New York-Oxford: Oxford University Press, 1997), 352-353.

⁷³ Sinanoğlu, "İlham", 101.

meselesinin, terimin diğer dinlerdeki tanımları da dikkate alınarak değerlendirilmesinin daha isabetli sonuçlar ortaya koyacağı kanaatindeyiz.

Watt'ın İslam vahyine dair tanımlamalarında bir netlik olmadığı da dikkat çekmektedir. Söz gelimi o, *Modern Dünyada İslam Vahyi* adlı çalışmasında 'Kur'an'ın bir anlamda ilâhi bir inisiyatifin ürünü, dolayısıyla da onun vahiy olduğunu'⁷⁴ ifade ederken *revelation* terimini kullanmaktadır. 'Bir anlamda' ifadesi ise, hangi kavramla ifade edilirse edilsin, son tahlilde vahyin mahiyetinin ve 'kaynağının' belirsizliğine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Buradan devam edecek olursak, Watt, Hz. Muhammed'in vahiy tecrübesine yönelik 'modern' bir izah getirme sadedinde, Carl Gustav Jung'un (ö. 1961) *kolektif bilinçaltı* kavramını ortaya atar. Buna göre Tanrı, insanın bilinçaltı tecrübesine dayanır ve kişi Tanrı'yı psikolojik bir gerçeklik olarak kendi içinde hisseder.⁷⁵ Watt, Hz. Muhammed'in vahiy aldığına dair iddiasında samimi olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu sözler (vahiyler) Hz. Muhammed'e bilinçaltından gelmektedir. Bu noktada Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın 'vahiylerini', Jung'un *kolektif bilinçaltı* olarak tanımladığı tecrübeden sadır olan 'içerikler' olarak görmek mümkün görünmektedir.⁷⁶ Bu bağlamda Watt, Hz. Muhammed'e bildirilen vahiylerin ona bilinçaltı kanalıyla geldiğini iddia etmenin, mesajların ilahiliğini reddetmek anlamına gelmediğini savunmaktadır. Ona göre Allah, mesajını (melekler gibi) yaratılmış varlıklar aracılığıyla iletebileceği gibi, bireysel yahut kolektif bilinçaltı yoluyla da bunu yapabilir.⁷⁷

Watt, sonuçta Jung'un *kolektif bilinçaltı* kavramından hareketle vahye modern bir açıklama getirme çabalarının nihai bir açıklama biçimi olarak görülemeyeceğini teslim etmektedir. Bununla birlikte vahyin bu bağlamda tartışılabilir bir mahiyet arz etmesinin yadsınmaması gereken bir husus olduğunu savunur.⁷⁸

Sonuç olarak Batı literatüründe Kur'an'ın kaynağı ya da kaynaklarına yönelik tartışmaların içeriğine bakıldığında bir kısmının son derece pejoratif ve akademik değerden yoksun iddiaları kapsadığı görülür. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in şahsına yönelik ithamları burada tekrar

⁷⁴ W. Montgomery Watt, *Islamic Revelation in the Modern World*, 8.

⁷⁵ Carl Gustav Jung, *Din ve Psikoloji*, çev. Cengiz Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 15.

⁷⁶ Watt, *Islamic Revelation in the Modern World*, 108-110. Ayrıca bkz. Gökçır, *Western Attitudes to the Origin of the Qur'an*, 85-88.

⁷⁷ W. Montgomery Watt, *Muhammad's Mecca* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988), 68.

⁷⁸ Watt, *Islamic Revelation in the Modern World*, 110, 113.

hatırlatmaya lüzum görmüyoruz. Diğer taraftan Hz. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes'i bilenlerden birtakım sözleri 'aldığı/ezberlediği/yazdığı' iddialarının gündeme taşındığı da bilinmektedir. Watt'ın, Kur'an 'vahyinin' kaynağını bunlardan farklı bir şekilde daha modern ve kendince 'uzlaştırıcı' bir yöntemle ve akademik bir üslûpla ele alması, onu bu noktada diğerlerinden ayıran önemli bir özellik olarak görülebilir.

6. DİYALOG

"Watt'ın Kur'an ve vahiy anlayışına dair bir yazıda 'diyalog' gibi bir başlığın yeri ne olabilir?" şeklinde akıllara gelebilecek soruya, bir karşı soru ile cevap aramaya başlamak mümkün olabilir: "Yazarın, çeşitli alanlara dair çalışmalarının önemli bir kısmında⁷⁹ 'diyalog' bahsine yer açmasının nedeni ne olabilir?"

Bu bağlamda öncelikle 'diyalog' kavramına dair kısa bir bahis açmak yerinde olur. 'Dinsel çoğulculuk' (religious pluralism) ya da 'dinler arası diyalog' (interfaith dialogue) gibi terimler özellikle son yarım asırdır Hristiyan bakış açısıyla kaleme alınan literatürde önemli bir gündem maddesi olarak kabul edilmekte, bu bağlamda dikkat çekici çalışmalara rastlanılmaktadır. Bu terimler; dünya dinlerinin esasen özü itibarıyla aynı mesajı içerdiğini, bu bağlamda bir dinin öteki üzerinde ne 'dışlayıcı' (exclusivist) ne de 'kapsayıcı' (inclusivist) olması gerektiğini, dinlerin aynı mesajı içerdikleri düşüncesinden hareketle birbiriyle 'diyalog temelli', 'çoğulcu' bir dil geliştirmeleri gerektiği düşüncesini ihtiva etmektedir.⁸⁰

Dinsel çoğulculuğun belki en önemli ismi olan John Hick'in, *İnançların Gökkuşaağı* isimli çalışmasının Ek: 1 kısmına attığı başlık, dinsel çoğulculuk ya da dinler arası diyalog düşüncesinin gayesine dair ipucu verir niteliktedir: "Öyle Görünüyor ki Hepimiz Aynı Tanrıya İbadet Ediyoruz."⁸¹

Bahsi geçen başlığı Watt'tan yapacağımız şu alıntı ile beraber okumak yerinde olacaktır:

Dinlerin gelecekte herhangi bir karışıma gireceğini öngörmekte hiçbir problem yoktur; yeter ki çeşitli dünya dinleri, birbirini, doruğunda sisler içinde görünmez Tanrı'nın oturduğu, bulutlarla kaplı dağın

⁷⁹ Örneğin bkz. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, xi; *Dinlerde Hakikat*, 207-213; *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, 225-228; *Islamic Revelation in the Modern World*, 117-126.

⁸⁰ Dinsel çoğulculuk düşüncesinin mimarlarından olarak kabul edilen John Hick'in bir eserini Türkçeye kazandıran Mahmut Aydın'ın, eserin sunuş bölümünde bu meseleye ilişkin özet mahiyetinde paylaştığı bilgiler için bkz. John Hick, *İnançların Gökkuşaağı: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, çev. Mahmut Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 7-31.

⁸¹ Hick, *İnançların Gökkuşaağı*, 177.

*aynı tirmanıcıları olarak kabul ederken, ilk adım karşılıklı birbirini tanımak olsun.*⁸²

Watt'ın, 'diyalog' düşüncesine özel önem atfettiği onun çalışmalarında net bir biçimde görülür. Esasen onun yukarıda alıntılanmış olduğumuz çalışması da doğrudan diyalog ile ilgilidir.⁸³

Bununla birlikte Watt, konusu 'diyalog' olmayan çalışmalarında da bu noktaya değinmeden geçmemektedir. Söz gelimi bu makalede en çok atıfta bulunulan *Bell's Introduction to the Qur'an* adlı çalışmasının hemen giriş kısmında serdettiği sözlere bir göz atalım:

*Yirminci yüzyılın ikinci yarısının özelliklerinden birisi de, farklı dinlerin müntesipleri arasındaki ilişkide gözlenen artıştır. Bunun sonucu olarak artık bir Batılı araştırmacının, 19. yüzyılda yaptığı gibi Asya dinleri hakkında ahkâm kesme hakkı yoktur. Bu dinlerin müntesipleri artık Batılı araştırmacı ile aynı entelektüel ortamı teneffüs etmektedir ve şayet Batılı araştırmacı onların dinlerini bir din olarak takdir etmezse buna tepki göstereceklerdir... Farklı dinler arasındaki bu yeni ilişki için 'diyalog' terimi kullanılmaktadır. Terimin muğlaklığına rağmen söz konusu Kur'an olduğunda bu terim, Kur'an'ı bir kutsal kitap olarak görmek, ona ve inananlarına karşı, o inanç paylaşılmasa bile, saygılı bir tutum sergilemeyi ifade etmektedir.*⁸⁴

Watt'ın bu ifadelerinden, onun Müslümanlara ve Müslümanların kutsallarına dikkat etmeyi salık vermesinin arka planında 'diyalog' düşüncesinin bulunduğu rahatlıkla fark edilebilir. Ancak bizce mesele, yalnızca bir üslûp önerisi olmaktan öte, Kur'an'ı *okuma biçimine* de etki eden bir mahiyeti haizdir. Örneğin Watt'ın, *vahyin mahiyetine* dair düşüncelerine bakıldığında İslam'ın vahiy kavramını diğer dinlerin *ilham* kavramıyla uzlaştırılabilir bir mahiyette sunmaya çalıştığı görülmektedir. Yahut da Watt'ın *revelation* terimine, 'Kur'an'a ve Müslümanlara rağmen' bir tanım getirdiği, Jung'dan hareketle anlaşılır kılmaya çalıştığı vahiy olgusunu Müslümanların da 'kabul etmeleri gerektiğini' tavsiye ettiği hatırlanmalıdır.⁸⁵ Watt'ın çalışmamız içinde ele alınan diğer konulara dair düşüncelerini de belki bu bağlamda tekrar okumak yerinde olacaktır.

⁸² Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, 228.

⁸³ Watt'ın *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık* adıyla Türkçeye çevrilen çalışmanın orijinal adı: *Islam and Christianity Today: A Contribution to Dialogue* (1983) olmasına rağmen, hem çeviri kitabın başlığında, hem de iç kapakta kitabın orijinal adının yazıldığı yerde 'A Contribution to Dialogue' (Diyaloga Katkı) ifadesi yer almamaktadır.

⁸⁴ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, xi.

⁸⁵ Watt, *Muhammad's Mecca*, 68.

Watt'ın Kur'an ve vahiy üzerine yaptığı analizlerin akademik olmaktan bütünüyle uzak olduğunu iddia etmek haksızlık olur. Diğer taraftan onun, *Bell's Introduction to the Qur'an* adlı çalışmasının Türkçe tercümesinde tespit ettiğimiz *Gözden Geçirilmiş Baskıya Önsöz*'deki şu ifadeleri, Kur'an analizinde sürdürmeye çalıştığı akademik çizgiye paralel bir 'teolojik' kaygının sürekli var olduğunu göstermesi bakımından yeterli olsa gerektir:

Yüzyılın son çeyreğinde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında giderek artan ilişkiler sayesinde Hristiyan âlimin Müslüman okuyuculara keyfi saldırılarda bulunmak yerine, görüşlerini mümkün olduğu kadar onlarca da kabul edilebilecek bir şekilde sunması zorunlu hale gelmişti. Nezaket ve olaylara yukarıdan bakma gereği, Kur'an'dan Hz. Muhammed'in zihninin eseri olarak söz etmememizi gerektirmektedir... Bu nedenledir ki ben Hz. Muhammed'in Kur'an'ın yazarı olduğunu ima eden tüm ifadeleri (onun 'kaynaklarından' ya da üzerindeki 'etkilerden' söz edenler dâhil) değiştirdim ya da yok ettim...⁸⁶

Diyalog kaygısının Watt'ın empatik üslûbunun ötesine geçip yöntemine de etki ettiğinin belirgin birkaç örneğini paylaşmak faydalı olur. Örneğin Bell'in *Introduction to the Qur'an* adlı kitabındaki 'The Historical Situation and Muhammad' adlı bölümün ilk cümlesinde vahiy olgusunu ifade etmek için kullanılan 'produce' fiili, Watt tarafından *Bell's Introduction to the Qur'an* adlı çalışmada 'reveal' ile değiştirilmiştir.⁸⁷ Başka bir örnek vermek gerekirse, Bell'in çalışmasındaki 'The Origin of the Qur'an' adlı ikinci bölüm, Watt tarafından 'The History of the Text' şeklinde 'revize' edilmiştir. Aynı şekilde Bell'in "Contents and Sources of the Qur'an" adlı sekizinci bölümü, Watt'ın çalışmasında yer almamaktadır. Oysa daha önce de işaret edildiği gibi, tarihsel eleştirel metotlar, metinlerin 'kaynağına' (source) ve 'kökenine' (origin) ilişkin araştırmalar yapar. Bu itibarla Bell'in bahsi geçen konuları analizine dâhil etmesinin, tenkite açıksa bile tercih ettiği yöntem açısından anlaşılır olduğu belirtilmelidir.

Benzer şekilde, Watt'ın bir çalışmasının hemen giriş kısmında, Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki Hristiyanlar ile günümüz

⁸⁶ W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 12. Watt'ın bu eserinin orijinal ismi *Bell's Introduction to the Qur'an* olduğu için, eserden bahsettiğimiz yerlerde onu *Bell'in Kur'an'a Girişi* şeklinde çevirmeyi uygun bulduk.

⁸⁷ "The Qur'an was produced in the early part of the seventh century A.D." Bell, *Introduction to the Qur'an*, 2; "The Qur'an was 'revealed' in the early part of the seventh century..." Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, 1.

Hristiyanlarının durumunun çok farklı olduğunu ifade etmesi⁸⁸, onun âyetlerin 'tarihselliğine' yaptığı vurguyu ortaya koyar. Ancak âyetlerin tarihselliği meselesini, Müslüman-Hristiyan ilişkisi bağlamında örneklemesi, onun yöntemine etki eden teolojik çerçeveyi açıklıkla özetler niteliktedir.

Watt'ın bu tür müdahalelerinin arkasında yatan kaygının 'Müslüman-Hristiyan diyalogu' olduğu gerçeği onun şu cümlelerinde ifadesini bulur:

Hristiyanlık ve İslam arasındaki teolojik ihtilaflarda tarafsız kalmaya çalışılmıştır. Söz gelimi Kur'an'ın Allah kelâmı olup olmadığına karar vermekten kaçınmak için Kur'an'a atıfta bulunurken 'Tanrı diyor' ya da 'Muhammed diyor' ifadelerini kullanmaktan kaçındım ve yalnızca 'Kur'an diyor' dedim.⁸⁹

SONUÇ

Montgomery Watt'ın Kur'an'a yaklaşımını konu edinen bu çalışma sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

İlk olarak, Watt, tarihsel-eleştirel yöntemler temelinde Kur'an'ı 'tarih-merkezli' bir bağlamda incelemekte, metni kendi tarihinden hareketle analiz etmektedir. *Kur'an* ve *sûre* kelimelerine ilişkin etimolojik tahliller, âyet ve *sûre* yapılarına ilişkin tarihsel ve edebî değerlendirmeler, Kur'an'ın metinleşme sürecine ilişkin İslam literatürü verilerinin eleştirel bir analizle yorumlanması, tarihsel ve metin-içi unsurlardan hareketle Kur'an'ın kronolojik tertibinin imkânının aranması, gerek metinleşme süreci gerekse metin yapısına yönelik çözümlenelerde metinleşme öncesi sözlü hitap döneminin hesaba katılması, Kur'an metninin derlenmesi sürecine ilişkin dönemsel unsurları dikkate alan bir okuma yapılması gibi tespitler, tarihsel eleştiri yönteminin izlerini gösteren belirgin örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkincisi, Watt'ın Kur'an'a ve Hz. Muhammed'e yönelik klasik oryantalistik üslûbu terk ettiği, çalışmalarında gayrimüslimlerin Kur'an araştırmalarında Müslümanları incitici bir dilden imtina etmesi gerektiğinin altını çizdiği, kendisinin de bu konuya azami dikkat ettiği saptanmıştır. Kur'an'ın 'yazarından' ya da 'harici kaynaklarından' bahsetmediği, Hz. Muhammed'in vahiy aldığı iddiasında samimi olduğunu açıkça beyan ettiği

⁸⁸ W. Montgomery Watt, *Muslim-Christian Encounters: Perception and Misperceptions*, (Oxon: Routledge, 2014), 1.

⁸⁹ Watt, *Muhammad at Mecca*, x. Bu tür tespitler için bkz. Gökıkr, *Western Attitudes to the Origin of the Qur'an*, 83-84.

görülmüştür. Tarihsel-eleştirel yöntemlerin nesnellik, bilimsellik gibi iddialarının Watt'ın anlayıcı ve akademik bir üslûp benimsemesine katkı sağladığı fark edilmiş; bununla birlikte bizzat kendi ifadelerinden hareketle ortaya koyduğumuz 'diyalog' kaygısının, üslûp hassasiyetindeki en önemli unsuru teşkil ettiği belirginleştirilmiştir.

Üçüncüsü, Watt'ın 'diyalog' merkezli bir tasavvura sahip oluşunun, yalnızca üslûbuna değil, başvurduğu yöneme ve ulaştığı sonuçlara da etki ettiği saptanmıştır. Tarihsel eleştirel yöntemlerin mottosu denilebilecek *ad fontes* (kaynaklara dönüş) iddiasından hareketle, bir tarihsel metin olarak analiz edilen Kur'an'ın 'kaynağının/kaynaklarının' ve 'kökeninin' araştırılması beklenirken, Watt'ın diyalog-temelli perspektifi nedeniyle bu temel konunun ikinci plana atıldığı görülmüştür. Aynı şekilde Hz. Muhammed döneminde vahiylerin birtakım ekleme ve çıkarmalara maruz kalmış olabileceği tezinin, seküler bir perspektiften ziyade, Kur'an'ın nesh teorisi ve tedricî bir yöntem izlemesi gibi vurgularla Müslümanlar tarafından da kabul edilmesi beklenen bir tarzda ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Aydınlanmacı düşüncenin rasyonalist ve pozitivist bilim anlayışının etkisinde teşekkül eden tarihsel eleştiri yönteminden istifade etmesine rağmen Watt'ın, 'vahiy' olgusunu görmezden gelmek yerine ona Müslümanların da kabul etmelerini umduğu bir izah getirme gayretinde olduğu açıkça ortaya konulmuştur.

Bu tespitlerin bütününden hareketle, ideolojik yahut teolojik kaygıların akademik bir faaliyeti belli ölçüde akamete uğratabileceği gerçeği Watt örneğinde somutlaştırılmıştır.

Son tahlilde Batı literatüründe Kur'an'a yönelik yaklaşımlar günümüzde çeşitliliğini ve dinamikliğini korumaktadır. 21. yüzyıla ayak basmış olan Watt'a dair bu makale, Türkiye'de Batı merkezli Kur'an araştırmalarına mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Kur'an araştırmalarının müstakil bir alan halini aldığı ve artık Müslüman araştırmacıların da sahanın aktif bir öznesi olmaya başladığı son dönem Batılı çalışmaların daha çok ilgiyi hak ettiği muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Alıcı, Mustafa. *W.Montgomery Watt'da Vahiy ve Nübüvvet Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
- Barton, John. "Historical-Critical Approaches". Ed. John Barton. *The Companion to Biblical Interpretation*. Cambridge: University Press, 1998.
- Bell, Richard. *Introduction to the Qur'an*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1953.
- Buhl, F. "Kur'an". *İslam Ansiklopedisi*. 6: 995-1012. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Çiftçi, Fatma. *Bir Mezhepler Tarihiçisi Olarak W. Montgomery Watt*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006.
- Ertugay, Recep. *William Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.
- Gökkır, Bilal. "Batılı Müsteşriklerin Kur'an Vahyine ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Bakışı". *Vahiy ve Peygamberlik*. Ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: KURAMER, 2018, 711-716.
- Gökkır, Bilal. "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı: Disiplinlerarası bir Yaklaşım". *Bilimname*, 3/7 (2005): 29-40.
- Gökkır, Bilal. *Western Attitudes to the Origin of the Qur'an: Theological and Linguistic Approaches of Twentieth Century English-Speaking World from William Muir to William M. Watt*. Doktora Tezi, The University of Manchester, 2002.
- Gökkır, Necmettin. *The Application of Critical Theories to the Study of the Qur'an-with a Particular Focus on Qur'anic Studies in Turkey between 1980-2002*. Doktora Tezi, The University of Manchester, 2004.
- Gökkır, Necmettin. "Western Impact on Contemporary Qur'anic Studies: The Application of Literary Criticism". *Usul İslam Araştırmaları*, 3/ 2005, 67-90.
- Görgün, Tahsin. "Watt, W. Montgomery", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: KURAMER, 2016.
- Günther, Sebastian. "Ummî". *Encyclopaedia of the Qur'an*. Ed. Jane Dammen McAuliffe. 5: 399-402. Leiden, Boston: Brill, 2006.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'ânı Kerîm Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Hick, John. *İnançların Gökkuşağı: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*. Çev. Mahmut Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- İsfehâni, Râgıb. "v-h-y", *Müfredâtü elfâzi'l Kur'an*. Dimeşk: Dârü'l Kalem, 2002.
- İmamoğlu, Tuncay. *W. Montgomery Watt'ta Dinî Düşünce*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996.
- Jeffery, Arthur. *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Jung, Carl Gustave. *Din ve Psikoloji*, Çev. Cengiz Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Law, David R. *The Historical-Critical Method: A Guide for the Perplexed*. New York, London: Continuum, 2012.
- Mir, Mustansir. "The Sura as Unity: A Twentieth Century Development in Qur'an Exegesis". *Approaches to the Qur'an*. Ed. G. R. Hawting, Abdul Kader A. Shareef. New York: Routledge, 1993.
- Neuwirth, Angelika, "Form and Structure". *Encyclopaedia of the Qur'an*. Ed. Jane Dammen McAuliffe. 2: 245-266. Leiden, Boston: Brill, 2002.
- Nöldeke, T. v. dgr. *The History of the Qur'an*. Ed. ve trc. Wolfgang H. Behn Leiden, Boston: Brill, 2013.
- Öztürk, Mustafa- Ünsal, Hadiye. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- es-Suyûfî, Celaleddin. *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l Fikr, 2005.
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l Beyân an Te'vîl-i Âyi'l Kur'an*. Thk. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, t.y.
- The University of Edinburgh. "W. Montgomery Watt: the man and the scholar". Erişim: 08.11.2018. https://www.ed.ac.uk/files/atoms/files/professor_carole_hillenbrand.pdf.
- Watt, W. Montgomery. *Bell's Introduction to the Qur'an*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970.
- Watt, W. Montgomery. *Companion to the Qur'an*. Oxford: Oneworld Publications, 1967, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *Dinlerde Hakikat*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Watt, W. Montgomery. *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*. Çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Watt, W. Montgomery. *Islamic Revelation in the Modern World*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1969.
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Mecca*. Oxford: Oxford University Press, 1960.
- Watt, W. Montgomery. *Muslim-Christian Encounters: Perception and Misperceptions*. Oxon: Routledge, 2014.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 98-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zwi, R. J.- Wigoder, Geoffrey. "Inspiration". *The Oxford Dictionary of Jewish Religion*. New York-Oxford: Oxford University Press, 1997.